

Tasavvufî bir kaynak üzerine genel inceleme: Menâkıb-ı Emîr Külâl

Nasib Göyüşov¹

Özet

Bu makale, Hâcegân silsilesine mensup Seyyid Emîr Külâl Sûhârî'nin (ö. 772 H./1372 M.) menkıbevi ve tarihî yaşamını, kerametlerini, faziletlerini, tasavvufî görüşlerini, evlatlarını ve halifelerini konu edinen Menâkıb-ı Emîr Külâl adlı yazma eseri genel bir incelemeye tabi tutmaktadır. Farsça kaleme alınan eserin yazma, taşbaskı ve matbu nüshaları bulunmaktadır. Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda yer alan Menâkıb-ı Emîr Külâl 43 Ze 1099/1 nüshası üzerine daha önce herhangi bir çalışma yapılmamıştır; bu makale söz konusu nüshayı ele almaktadır. Böylece bu özgün nüsha ilk kez bilim dünyasına tanıtılmaktadır. Eserde, Emîr Külâl'in iki önemli müridinden söz edilmektedir. Bunlardan ilki, Yeseviyye tarikatına mensup Zengî Ata'nın ikinci halifesi olan Seyyid Ata'dır (ö. 702 H./1302 M.); diğeri ise Emîr Külâl'i terbiye ve irşad eden Hâcegân şeyhi Muhammed Baba Semmâsî'dir (ö. 755 H./1354 M.). Ayrıca Emîr Külâl'in müridi ve Nakşibendiyye tarikatının kurucusu kabul edilen Muhammed b. Muhammed Bahâeddin Nakşibend'e (717/1318-791/1389) dair önemli rivayetlere de yer verilmektedir. Menâkıbnâme'de, Emîr Külâl'in halifeleri arasında özel bir konuma sahip olan ikinci oğlu Emîr Hamza'nın faziletleri ve nasihatleri geniş biçimde aktarılmaktadır. Bunun yanında, Emîr Hamza'nın kızı olan ve eserin müellifi Mevlânâ Şihâbeddin'in annesi hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Eserde tasavvufî kavramlara, seyr ü sülûk süreçlerine, âdâb ve erkânâ ilişkin açıklamalar da yer almaktadır. Menâkıb-ı Emîr Külâl, Mâverâünnehir, Horasan ve Türkistan tasavvuf geleneğinin Anadolu'ya uzanan manevî hattını takip etmek açısından hayati öneme sahip bir kaynak niteliği taşımaktadır.

General study of a sufi source: Menakib-i Emîr Kulal

Abstract

This article presents a general review of the manuscript titled Menakib-i Emîr Kulâl, which details the hagiographical and historical life, miracles (keramat), virtues, mystical views, children, and caliphs of Sayyid Emîr Kulâl Suhari (d. 772/1372), a member of the Khwajagan (Hâcegan) Silsilah (spiritual lineage). This work, written in Persian, exists in manuscript, lithographic, and printed editions. However, there is no research on the copy of Menâkıb-ı Emîr Külâl 43 Ze 1099/1 in the Zeytinoğlu Collection at the Tavşanlı Zeytinoğlu Public Library, and this study addresses that copy. With this study, the aforementioned original manuscript will be introduced to the scholarly world for the first time. The work mentions two important spiritual guides (mürşid) of Emîr Külâl: the first is Sayyid Atâ (d. 702/1302), who was the second caliph of Zengî Ata, belonging to the Yeseviyya order; the second is Muhammad Baba Semmâsî (d. 755/1354), a shaykh of the Khwajagan, who nurtured and guided Emîr Külâl. Furthermore, the Menakibname includes important narrations concerning Muhammad b. Muhammad Baha'al-Din Naqshband (717/1318-791/1389), who was a disciple of Emîr Kulal and is considered the founder of the Naqshbandiyya order. The hagiography extensively discusses the virtues and counsels of Emîr Kulal's second son, Emîr Hamza, who held a special place among his caliphs. Sayyid Hamza's daughter was also the mother of the work's author, Mawlana Shihab al-Din. The text also offers explanations regarding Sufi concepts, spiritual journey (sayr u suluk), etiquette (adab), and ritual rules (arkan). The Menakib-i Emîr Kulâl is a vital source for tracing the spiritual thread of the Transoxiana, Khurasan, and Turkestan Sufi tradition extending into Anatolia.

Article History

Received
2025-09-11
Accepted
2025-11-09

Anahtar Kelimeler

Emîr Külâl,
Menâkıb-ı
Emîr Külâl,
Nakşibendiyye,
Seyyid Ata,
Muhammed Baba
Semmâsî.

Keywords

Emîr Külâl,
Menakib-i
Emîr Kulâl,
Naqshbandiyya,
Sayyid Ata,
Muhammad Baba
Semmâsi.

¹Corresponding Author: Nasib Göyüşov, The Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of the Azerbaijan National Academy of Sciences (ANAS), Baku/Republic of Azerbaijan.

✉ nesib2010@yandex.com <https://orcid.org/0000-0001-9942-7757> <https://ror.org/002kcsd03>

Giriş

Menâkıb-ı Emîr Külâl, bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Burada eser ve içerdiği bilgilerin tanıtımı amaçlanmaktadır. *Menâkıb-ı Emîr Külâl*'in Türkiye kütüphanelerinde bilinen tek nüshası Tavşanlı Halk kütüphanesinde bulunmaktadır. Dünyada, özellikle Nakşibendiyye'nin yaygın olduğu bölgelerde *Makâmât-ı Emîr Külâl* nüshası bilinirken Tavşanlı Zeytinoğlu nüshası fazla tanınmamaktadır. Türkiye'de bu nüsha üzerine müstakil bir akademik çalışmanın yapılmamış olması da dikkat çekicidir.

Menâkıb-ı Emîr Külâl'e kendisine yapılan atıf ve kısa alıntılar dışında *Menâkıb-ı Emîr Külâl* hakkında müstakil bir çalışma yapılmamıştır. *Makâmât-ı Emîr Külâl* adıyla farklı kütüphanelerde bulunan eser, bu isimle de yayınlanmıştır. Bu çalışma, söz konusu nüshayı tanıtarak eserin içeriğini genel hatlarıyla ortaya koymayı ve onun Hâcegân geleneğinden Nakşibendiliğe uzanan tasavvufi çizginin anlaşılmasına katkısını vurgulamayı amaçlamaktadır. Zira bu menâkıbnâme, Seyyid Emîr Külâl Sûhârî'nin menkıbevî ve tarihî hayatı, kerametleri, tasavvufi görüşleri, evlatları ve halifeleri hakkında bilgi vermektedir. Böylece eser, Mâverâünnehir, Horasan ve Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan tasavvuf geleneğinin gelişim ve dönüşümünü incelemek için değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Bu çalışmada, *Menâkıb-ı Emîr Külâl* adlı eserin içerdiği bilgiler aracılığıyla tasavvuf tarihi literatürüne sunduğu katkı ve alana getirdiği yeni veriler ortaya konulmuştur. Hâcegân silsilesinde önemli bir yere sahip olan Emîr Külâl'in menkıbevî hayatı, bu eser vesilesiyle incelenmiş ve Hâcegân geleneği ile Nakşibendiyye arasındaki düşünsel ve manevi sürekliliğe ışık tutulmuştur.

Emîr Külâl, Hâcegân geleneği ile ondan doğup bu geleneği sürdüren Nakşibendiyye Tarikatı arasında bir köprü konumundadır. Bu bakımdan eser, Nakşibendiliğin yeni erkânla nasıl devam ettiğini anlamaya önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Hâcegân ve Nakşibendiyye'nin Türkistan ve Horasan'daki doğuşu ve etkisinin Azerbaycan başta olmak üzere geniş bir coğrafyaya yayılması, Emîr Külâl sonrasında ortaya çıkan bu geçiş sürecinin tarihî değerini artırmaktadır.

Eserin dikkat çekici hususlarından biri, nesirle yazılan metin boyunca çok sayıda nazım örneklerinin bulunmasıdır. Bu örneklerin müellifleri arasında Ebû Said Ebû'l-Hayr, Hâce Abdullah Ensârî, Sadi-i Şîrâzî, Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî, Evhadeddin-i Kirmânî gibi mutasavvıfların ve diğer şairlerin ismini zikretmek mümkündür.

Menâkıb-ı Emîr Külâl, Tavşanlı nüshasından kısa alıntılarla bahseden çalışmalardan ilki Togan'a (1968) aittir. *Menâkıb-ı Emîr Külâl*'de Bahâeddin Nakşibend'in Gazan Han ile münasebetine ait kısa bir pasaj bulunmaktadır. Bu bölümü bir çalışması münasebetiyle değerlendiren Togan, kaynaklarda Halil Sultan ve Gazan Sultan isminde iki ayrı hana yer verildiğini buna karşın Moğol tarihi kaynaklarında Halil Sultan ismine yer verilmeyip Gazan Han'dan bahsedildiğini belirtmektedir. Buna mukabil Bahâeddin Nakşibend'in Halil Sultan ile ilişkisinden yola çıkarak Halil Sultan ile Gazan Han'ın aynı kişi olduğunu ileri süren Togan (1968, ss. 775-776) daha sonra Tavşanlı'daki yazma nüshaya erişip inceledikten sonra yeni bir çalışmayla konuyu ele alıp yeniden gündeme getirmektedir. Togan, tashih ettiği bu yeni makalesinde *Menâkıb-ı Emîr Külâl*'den bahsetmekte hatta Tavşanlı'daki Zeytinoğlu aile kütüphanesinin sahibi Mesud Beyle irtibata geçip eserin görüntüsünü de talep ettiğini ve alamadıklarını da notlarına eklemektedir.

Menâkıb-ı Emîr Külâl veya *Makâmât-ı Amir Kulal*'in yazma, matbu ve taşbaskı yayınlarından yararlanılması, ağırlıklı olarak Türkiye dışındaki eserlere atıfla gerçekleşmiştir. Türkiye dışında özellikle Batı'da bu konuda yapılan çalışmalar, *Makâmât-ı Emîr Külâl*'in Taşkent baskısından yararlanmıştır (Paul, 1990, pp. 278-321) Paul, Taşkent baskısını Nakşibendilik konulu müstakil eserinde *Makâmât-ı Amir Kulal* adıyla vermiş ve faydalanmıştır.

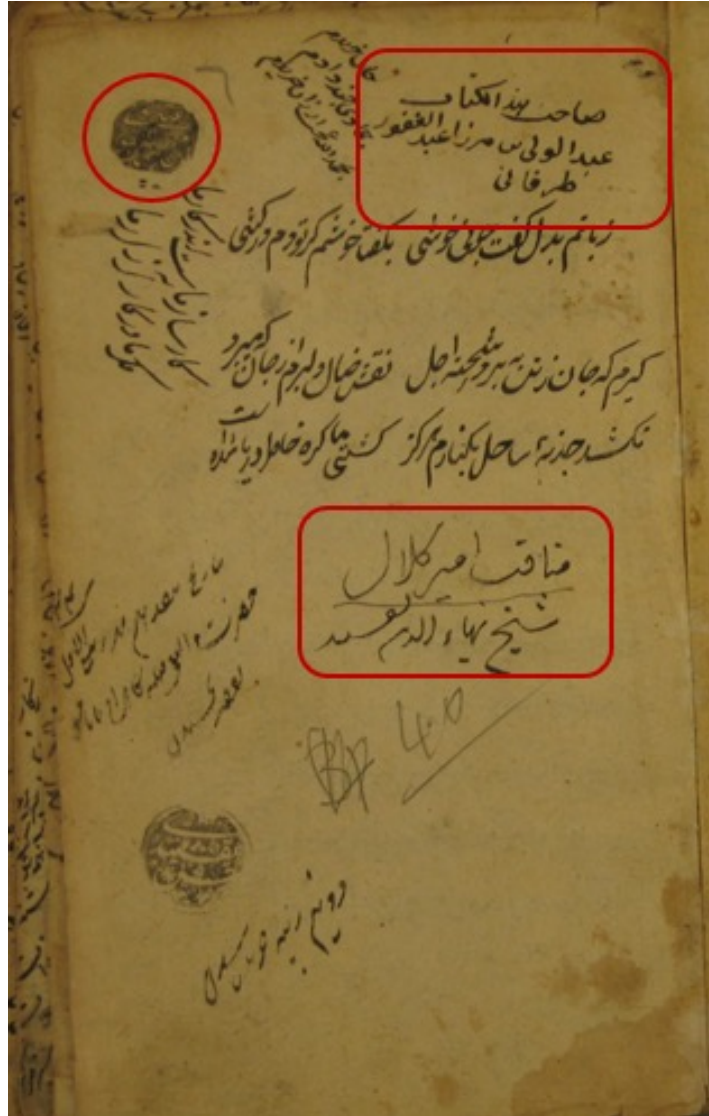
Makâmât-ı Emîr Külâl'in Karaçi baskısı *Âgâhî-yi Emîr Külâl*'den faydalanan Tosun (2002, ss. 64-66; ss. 90-93) diğer nüshalar hakkında da bilgi vermiştir. Tosun'un (2023, s. 161; 2022, ss. 91-94) çalışmalarının ana başlıklarından birisinin Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendilik olması münasebetiyle birçok çalışmada Emîr Külâl ve menâkıbindan bahsetmektedir. Yine Tosun (2007, ss. 408-409), Timur ve sonrasında sufiler hakkında yaptığı çalışmasında da Emîr Külâl ve Timur arasındaki bağlantıyı aktarırken *Âgâhî-yi Emîr Külâl*'den yararlanmıştır.

1. Tavşanlı Menâkıb-ı Emîr Külâl yazma nüshası hakkında bilgiler

Menâkıb-ı Emîr Külâl'in kütüphanedeki ilk kaydı Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi 169 numarası ile yapılmış ve daha sonra bu kayıt numarası yenilerek *Menâkıb-i Amîr Külâl* 43 Ze 1099/1 şeklinde yapılmıştır. *Menâkıb-ı Emîr Külâl*, bir mecmua içerisinde ve mecmuanın ilk risalesidir. Metin, toplam 121 varak olup 6b varaktan başlamakla ve her sayfa 11 satırdan oluşmaktadır. Nüshanın 1a-6a varakları arasında Farsça ve Hintçe şiirler yer almaktadır. Eser, müellifin (Emîr Hamza'nın torunu) kaleminden çıkmış olup resmî bir fihrist veya bölüm düzenine sahip değildir. Metin, ardışık "nakl est" (denilmiş) ifadeleriyle başlayan menkıbeler ve kerametlerden oluşmaktadır. Nüshanın başlık sayfasında, kitabın sahibi olan "Abdül-velî bin Mirza Abdül'-Gafûr Türfali" adı yazılıdır ve bu kişiye ait bir mühür de görülmektedir. Metin Besmele ve Hamdele ile başlamakta, 127b varakta sona ermektedir. Nüsha, kenar notları (haşiyeler) içermekte olup 29b varak kenarında yer alan şu ibare haşiyelerin müellifine aittir: "Kâtib-i za'îf Muhammed Alî Hârisî".

Şekil 1

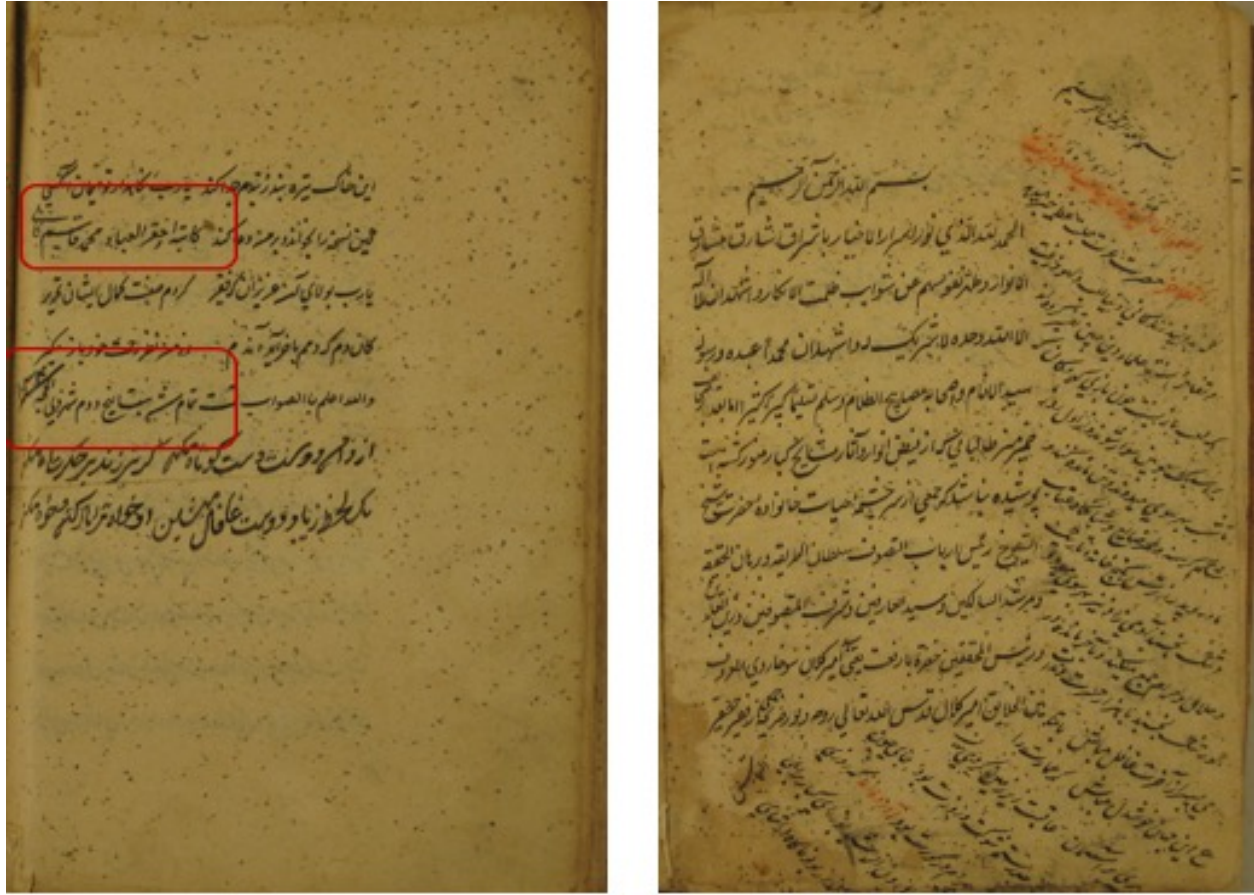
Menâkıb-ı Emîr Külâl'in Tavşanlı Yazma Nüshasının başlık sayfası

Menâkıb-ı Emîr Külâl'in son varağında Müstensih Muhammed Kâsım Kâbûlî ve istinsah tarihi de 2 Zilhicce 1034 [4 Eylül 1625] kaydı yer almaktadır.

Şekil 2

Menâkıb-ı Emîr Külâl'in ilk ve son sayfaları

2. Menâkıb Emîr Külâl'in müellifi ve eserin telif sebebi

Emîr Külâl, Türkistan özellikle Buhara'da **sûfi gelenek** içinde önemli ve ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Buna rağmen menkıbelerini konu alan "*Menâkıb-ı Emîr Külâl*"ın müellifi hakkında bilgiler kısıtlıdır. Diğer yandan *Menâkıb-ı Emîr Külâl*'in telif tarihi de kesin olarak belli değildir. Bununla birlikte, müellifin 840 H./1436 M. yılında vefat etmesi, eserin de bu zamana yakın bir tarihte yazıldığı tahmin edilmektedir. Kaldı ki bu belirsizlikler Şihâbeddîn'in diğer eserleri hakkında da geçerlidir ve net bilgi yoktur.

Menâkıb-ı Emîr Külâl'in müstensihî, Muhammed Kâsım Kâbüli (Şihâbeddîn, 1034, vr. 128) ve müellifi, Mevlânâ Şihâbeddîn'dir. Mevlânâ Şihâbeddîn, Emîr Külâl'in ikinci oğlu ve halefi olan Seyyid Emîr Hamza'nın kızından torunudur (Şihâbeddîn, 1034, vr. 7a-b; vr. 8a-b).

Emîr Hamza'nın üç çocuğu olduğu bilinmektedir. Kaynaklarda, bu çocuklar arasında özellikle kızı Hâtun Kelan'e özel bir sevgi beslediği belirtilmektedir. Nitekim Emîr Hamza, kızı Hâtun Kelan hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

-Kim beni tanımak isterse, kızım Hâtun Kelan'e gitsin! Dünyayı diğer evlatlarıma, ahireti ise Hâtun Kelan'e verdim, insanlar oğullarıyla övünürler, ben ise kızım Hâtun Kelan ile iftihar ederim" (Şihâbeddîn, 1034, vr. 104a-b; vr. 105a-b).

Menâkıb-ı Emîr Külâl'de Hâtun Kelan'e atfedilen çeşitli kerametlere de yer verilmektedir. Anlatıya göre o, sürekli Kur'an tilavetiyle meşgul olur, gecelerini ibadet ve namazla geçirirdi. Hattâ odasının öyle bir nurla dolduğu rivayet edilir ki, bu nedenle kandil yakmaya ihtiyaç duyulmazdı.

Gündüzleri ise pembe eğirmekle uğraşır, yalnızca namaza duracağı zaman bu işi bırakırdı. Rivayete göre, kendisi namaza başladığında ip eğirme çıkığına herhangi bir müdahale olmadığı hâlde dönmeye devam ederdi (Şihâbeddîn, 1034, vr. 105a-b; 106a-b).

Hâtun Kelan ile Emîr Hamza, Mevlânâ Şihâbeddîn'in tahsiline büyük önem vermiş ve onun sağlam bir eğitim alabilmesi için Husâmeddîn Şâşî'nin hizmetine teslim etmişlerdir. *Menâkıb-ı Emîr Külâl*'de aktarıldığına göre, eğitim süreci tamamlandığında Husâmeddîn Şâşî, Mevlânâ Şihâbeddîn'e şu ifadeleri söylemiştir:

"Artık ata yurduna dönme ve halkı irşada başlama vakti geldi."

Bunun üzerine Şihâbeddîn, dedesinin memleketine dönmüş; halka vaazlar vermeye başlamış ve cuma namazlarını bizzat kıldırmıştır. Vaazlarında, özellikle namazın vaktinde eda edilmesi, ana-babaya hürmet gösterilmesi ve bilhassa anneye saygı duyulması gerektiğini vurgulamıştır (Şihâbeddîn, 1034, vr. 107a-b; 108a-b).

Mevlânâ Şihâbeddîn, bu eseri kaleme alma gerekçesinin dostlarının talebi olduğunu ifade etmektedir. Dostları, müelliften Seyyid Emîr Külâl'in hâl, makam, menâkıb ve mertebelerine dair kısa bilgiler yazmasını istemiştir. Ancak müellif, başlangıçta bu konuda yetkisinin bulunmadığını ileri sürerek talebi geri çevirmiştir. Bununla birlikte, eserin yazılmasına başlanmasının asıl sebebi, müellifin ifadesine göre, kendisine ulaşan manevî bir işaret olmuştur. Sabah vakti Emîr Hamza tarafından kulağına nida ve işarette bulunulmasının ardından, müellif bu eseri kaleme almaya yönelmiş ve yazım sürecine gayretle devam etmiştir (Şihâbeddîn, 1034, vr. 7a-b; 8a-b).

Mevlânâ Şihâbeddîn, eserinin sonunda tasavvuf silsilesini de aktarmış ve irşad zincirini Hüsâmeddîn Şâşî'ye dayandırmıştır. Hüsâmeddîn Şâşî, bu yolu önce Şeyh Muhammed Suncî'den, daha sonra ise müellifin dedesi Seyyid Emîr Hamza'dan almıştır. Silsile şu şekilde devam etmektedir: Seyyid Emîr Hamza, bu yolu babası Emîr Külâl'den, Emîr Külâl Hâce Muhammed Bâbây-ı Semmâsî'den, o Hâce Ali Azizân'dan, o Hâce Mahmud Fağnevî'den, o Hâce Abdülhâlik Gücdüvânî'den, o Hâce Yûsuf Hemedânî'den, o Ebû Alî Farmedî Tûsî'den, o da Ebü'l-Hasan Harakânî'den almıştır.

Ebü'l-Hasan Harakânî'nin ise bu manevî yolu, vefatından yaklaşık iki asır sonra, Bâyezîd-i Bistâmî'den (ö. 255 H./869 M.) manevî yolla aldığı belirtilmektedir. Bâyezîd-i Bistâmî, silsileyi İmam Ca'fer es-Sâdık'a dayandırmaktadır. İmam Ca'fer es-Sâdık ise bir taraftan babası İmam Muhammed el-Bâkır'a, ondan da İmam Zeynelâbidîn'e ulaşmaktadır; diğer taraftan Kâsım b. Ebû Bekir'e, ondan Selmân-ı Fârisî'ye, Selmân'dan birinci halife Ebû Bekir'e ve nihayet Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dayanmaktadır (Şihâbeddîn, 1034, vr. 122a-b; 123a-b).

Eserde Şihâbeddîn'in babasına dair herhangi bir bilgi verilmemiş; yalnızca bir çocuğundan söz edilerek Mevlânâ Şihâbeddîn'in küçük yaşta Emîr Hamza adında bir oğlunun bulunduğu kaydedilmiştir. Rivayete göre, hayatının sonlarına doğru oğlunu Allah Teâlâ'ya ve müridlerine emanet etmiştir. Ölümünün yaklaştığını hisseden Şihâbeddîn, cenaze merasimini de bizzat hazırlamış; kendi gassalını çağırarak yıkama ücretini önceden ödemiş ve ona şöyle demiştir:

-Gelecek hafta gel, beni yıka!

Emîr Hamza, 840 H./1436 M. yılında vefat etmiştir (Şihâbeddîn, 1034, vr. 108a-b; vr. 109a-b).

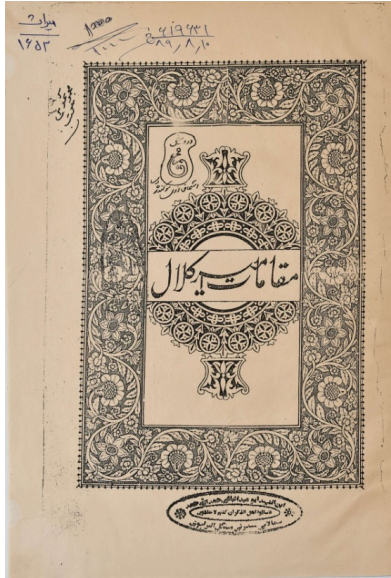
3. Menâkıb-ı Emîr Külâl'in diğer bilinen nüshaları

Menâkıb-ı Emîr Külâl'in farklı kütüphanelerde bulunan yazma, taşbaskı ve matbu nüshaları mevcuttur. Bu çalışmada tespit edilen nüshalar, kısa bilgiler eşliğinde tanıtılmıştır. Makale, temin edilen nüshalar ve kaynaklarda yer alan bilgilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ayetullah Mar'aşî Necefî Kütüphanesi'nde bulunan 1653 numaralı nüsha, *Makâmât-ı Emîr Külâl* adlı litografik baskılardan biridir ve Hindistan'a ait bir nüshanın litografik baskısı olarak kaydedilmiştir. Bu nüsha, Farsça, Nestalik hattıyla, 85 sayfa ve 21 satırdır. Müstensihî ve istinsah tarihi bulunmamaktadır.

Şekil 4

Ayetullah Mar'aşî Necefî Kütüphanesi'ne ait nüshanın başlık sayfası

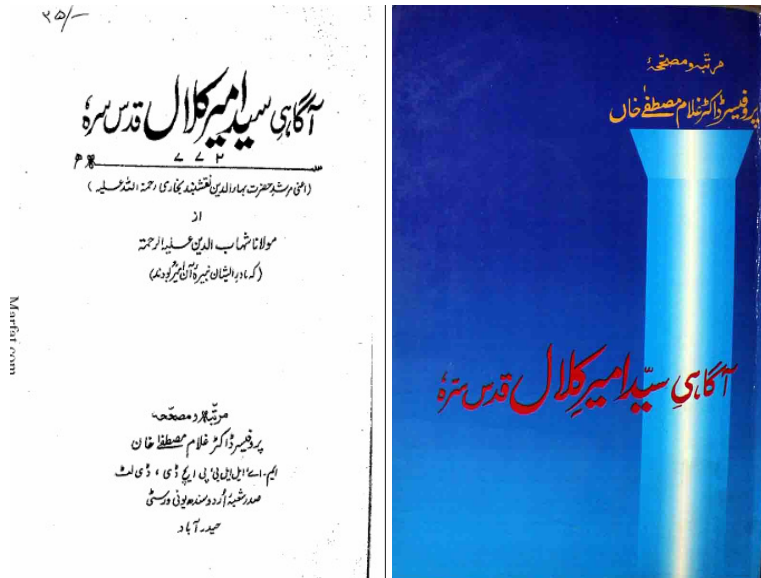

Agâhî-i Seyyid Emîr Külâl matbu nüshası, Agâhî-i Seyyid Emîr Külâl Kuddise Sirruhu adıyla Farsça basılmış olup Mevlana Şihâbeddîn'in rivayetlerine dayanan menkıbeleri ve hallerini içermektedir. Bu kitap, Prof. Dr. Gulam Mustafa Han tarafından tahkik ve tertip edilmiştir. Pakistan'ın Karaçi şehrinde, ilk baskısı 1381 H./1961 M. ve ikinci baskısı ise 1415 H./1995 M. tarihinde yapılmıştır.

Âgâhî Seyyid Emîr Külâl, Emîr Külâl'in manevi hayatı, kerametleri, önceki mürşitlerle ilişkileri ve Sühâr'daki günlük hayatı hakkında daha fazla menkıbe ve rivayet içermektedir. Menâkıb-ı Emîr Külâl ise daha özlüdür ve hayatına dair ayrıntılar olmadan kerametlere ve makamlara yer verilmiştir.

Şekil 5

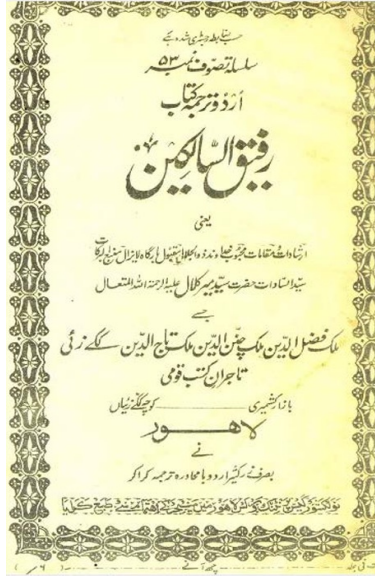
Âgâhî-i Seyyid Emîr Külâl adlı eserin kapak ve başlık sayfası

Refîkû's-Sâlikîn ise adeta Menâkıb-ı Emîr Külâl'in Urduca tercüme ve tahlili niteliğindedir. Pakistan'ın Lahor şehrinde yayımlanmıştır.

Şekil 6

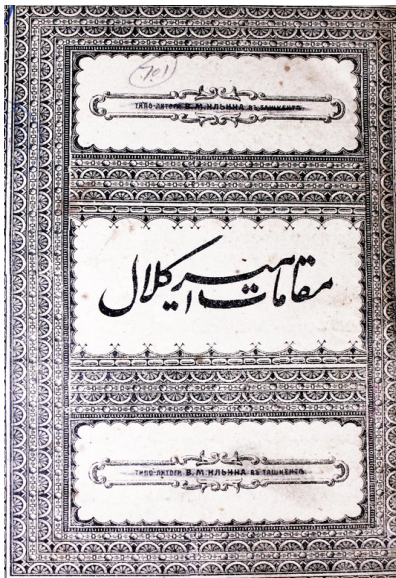
Menâkıb-ı Emîr Külâl'in Urduca, Lahor'da yayımlanmış başlık sayfası

Makâmât-ı Emîr Külâl'in, Taşkent yayını ise Litograf olarak basılmıştır. Eser, mecmuanın ilk risalesidir ve mecmuanın diğer risaleleri ise *Makâmât-ı Hazreti Hâce Nakşibend kuddisellahu ruhahu*, *Risale-i Hazreti Azizan ez-Hâce Azizan-ı Ali Ramitinî kuddise sirruhu*, *Risale-i Kudsiyye*, *Risale-i Hazreti Mevlânâ Câmi rahimehullahu*, *Tuhfetu'z-Zâirîn* olmak üzere altı risale yer almaktadır. Kitabın sonunda, müstensihî Muhammed Nâsiredîn el-Hüseyinî İbnü'l-Hüseyinî ve istinsah tarihi de 1328 H./1910 M. olarak kaydedilmiştir. Bu mecmua ve mecmuada yer alan *Tuhfetu'z-Zâirîn* hakkında çalışma yapılmıştır (Abduqodirovna, 2025, ss. 47-56). Eserin Çağatay Türkçesinin çevirisi de Biruni yazma eserler kütüphanesinde bulunmaktadır (Özb. FAŞE Ktp., nr 7222/2, 125a-199b). Ayrıca Sadriddin Selim Buhari ve İsrail Subhani (1993), *Emîr Külâl ve Şahı-ı Nakşibend*'in makamâtını bir arada muhtasar olarak Kiril alfabesiyle yayımlamışlardır.

Şekil 7

Makâmât-ı Emîr Külâl'in Taşkent Litograf nüshasının başlık sayfası

Makâmât-ı Emîr Külâl, hicrî 1017 tarihinde Muhammed Sâlih bin Mevlânâ Hüdâyî Heravî tarafından istinsah edilmiş bir nüsha olarak Gencbahş Kütüphanesi'nde 13945 numara ile yer almaktadır (Teshîhî, 1378 ş., s. 577).

Aynı kütüphanenin yazma eserler alfabetik kataloğunda "*Menâkıbnâme-i Emîr Külâl*" adlı bir nüsha 1397 numara ile kayıtlıdır. Eserin müellifi Şeyh Şihâbeddîn olarak tanıtılmıştır. Açıklamalarda, eserin Farsça olarak nestalik hattıyla yazıldığı ve sayfalarının cetvelli olduğu belirtilmiştir. Bu yazma, Hicrî on ikinci yüzyıla tarihlenmektedir (Teshîhî, 1378ş., s. 590).

Hâcî Halife, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn'da* (1943/2, s. 1784) *Makâmât-ı Emîr Külâl* adlı bir eserden söz etmektedir. Yazarın açıklamasına göre, bu eser, Emîr Hamza bin Emîr Külâl'in torunu tarafından kaleme alınmıştır. Eserin içeriği hakkında Hâcî Halife, Emîr Külâl'in çocukları, halifeleri ve ashabının biyografilerini içerdiğini belirtmektedir. Ayrıca, Şeyh Ebu Said Ebu'l-Hayr hakkında bazı bilgiler de barındırdığını ifade etmektedir. Ancak Hâcî Halife, eseri hangi kütüphanede gördüğüne ve verdiği özet bilgileri hangi nüshadan aldığına dair herhangi bir bilgi vermemektedir.

4. Menâkıbnâme'ye göre Seyyid Şemseddin Emîr Külâl Sûhârevî

Menâkıb-ı Emîr Külâl'de aktarılan rivayetlere göre bu köye "Sûhâr" denilmiştir (Şihâbeddîn, 1034, vr. 16b). Bazı kaynaklarda da bu köy, "Sûhâr" adıyla anılmaktadır (Hosseini, 1400ş., s. 164). Emîr Külâl'in Buhara yakınlarındaki doğdu köyü, Sûhârî şeklinde vermekte ve Algar (1995, s. 137) Emîr Külâl'in doğumunu 638 H./1284 M. yılına dayandırmaktadır. Ancak bu konuda, eldeki birincil kaynaklarda kesin bilgi bulunmamakta ve Emîr Külâl'in yaklaşık doğum tarihi, *Menâkıb-ı Emîr Külâl*'in bilgileri ışığında değerlendirildiğinde, 638 Hicri'den önce olduğu anlaşılmaktadır (Şihâbeddîn, 1034, vr. 10b).

Emîr Külâl, Hazreti Muhammed'in (s.a.v.) soyundandır (Şihâbeddîn, 1034, vr. 9b). *Menâkıb-ı Emîr Külâl* başlangıcında Emîr Külâl'i şu şekilde vasfetmektedir:

"Şeyhü'ş-şüyûh, reis-i erbâb-ı tasavvuf, sultan-ı tarikat ve burhan-i hakikat, mürşidü's-sâlikîn, seyyidü'l-ârifin Emîr Külâl Sûhârevî" (Şihâbeddîn, 1034, vr. 6b).

Eserde, önce Seyyid Emîr Külâl'in seyyid olmasından söz edilmekte ve müellif, Emîr Külâl'in nesep açısından seyyid olduğunu, bununla beraber söz, amel ve davranış bakımından da Hazreti Muhammed'e (s.a.v.) tabi olduğunu belirtmektedir (Şihâbeddîn, 1034, vvr. 8a).¹

Emîr Külâl'in ailesi, Hanefî mezhebini takip ederlerdi (Şihâbeddîn, 1034, vr. 9b). Onun mesleği hakkında tasavvufî ve yerel kaynaklarda farklı rivayetler yer almıştır. Bazı kaynaklarda "Külâl" kelimesi çömlekçi anlamında açıklanmış ve Emîr Külâl bu yönüyle çömlekçi ya da seramik ustası olarak tanıtılmıştır (Corps, 1979, p. 139). Ancak diğer metinlerde Emîr Külâl'in "daşgerî" (taş işçiliği) ile meşgul olduğu, Buhara'da "Külâl" kelimesinin "daşger" anlamına geldiği belirtilmiştir (Vâiz Kâşifî, 1356/1, s. 75). Her iki rivayet de, lafız farkı gözetilmeksizin, Emîr Külâl'in zanaatkâr sınıfına mensup olduğunu göstermektedir.

Emîr Külâl'in annesinin ismi bilinmemektedir. Fakat menâkıbda onunla ilgili kısa bir rivayet bulunmaktadır:

"Yüce ve mübarek Tanrı o çocuğu vücuda getirirken, şüpheli bir lokma yediğim zaman içimde heybetli bir ağır başlardı; huşumu kaybeder ve kendimden habersiz olurdum. Kaç kez bu hâli yaşadım. Daha sonra anladım ki, bu hâl evladın kademinin bereket ve uğuruna işarettir" (Şihâbeddîn, 1034, vr. 8a-9b).

Yeseviyye tarikatına mensup Zengî Ata'nın ikinci halifesi Seyyid Ata, Emîr Külâl'in babası Emîr Hamza'nın yanına gelmiş ve ona bir çocuğu olacağını haber etmiştir. Naklediliyor ki

¹ Sonrasında ise İslam'da nesep ve soyun önemli olmadığını ekleyerek Sadi-i Şîrâzî(1385, s. 126)'den şu örneği aktarıyor:

هزار خویش که بیگانه از خدا باشد

فدای یک تن بیگانه، گاشنا باشد

Cenab-ı Hakk'a bigâne olan bin akraba,

Cenab-ı Hakk'a aşına olan bir bigâneye kurban olurum! (Sadi, 1980, s. 400).

"O hazretin babası Feşne köyünde ikamet ediyordu. Seyyid Ata isimli şeyh, Medine'den dönerken Feşne'ye de uğramıştır. O, ashabının büyükleri ile buraya gelmişlerdi. Bu arada Seyyid Ata ve Emîr Külâl'in babası kardeşlik/ahd-i biraderi konusunda antlaştılar" (Şihâbeddîn, 1034, vr. 9a-b).

Seyyid Ata Buhara'ya geldiği her seferinde onu ziyarete gider ve onunla sohbet ederdi. Bir gün Feşne köyüne geldiğinde Emîr Külâl'in babasına şöyle söyledi:

"Yüce Allah benim kardeşime bir evlat verecektir; ona Emîr Külâl ismini verin" (Şihâbeddîn, 1034, vr. 9a).

Birkaç yıl sonra yine Seyyid Ata, 683/1248 civarında Feşne'ye gelmiştir. Bir rivayete göre, Emîr Külâl'i çocukların arasında görmüşler ancak o, diğer çocuklarla oynamıyormuş. Seyyid Ata'yı görünce hâli değişmiş ve onun yanına gelmiştir. Seyyid Ata çocuğu eve getirmiş ve kendi yanında oturtmuştur. Ardından sarığını iki eşit parçaya bölerek bir parçasını kendi başına, diğer parçayı ise çocuğun başına koymuştur. Bir saatten sonra Emîr Külâl'in başındaki sarık üç kat artmıştır. Bunu gören Seyyid Ata şöyle demiştir:

"Velayet makamı bu evlada verilmiştir ve onun mertebesi benden daha yüksek olacaktır" (Şihâbeddîn, 1034, vr. 9a-10b).

Emîr Külâl, 15 yaşındayken güreşi severmiş ve şehir meydanında güreş tutarmış. Pehlivanlar ve güreş meraklıları onu seyretmek için toplanır ve bu alandaki başarılarıyla büyük bir şöhrete sahip olurmuş. Ancak, batını saf olmayanlar bu durumu bidat olarak değerlendirmişlerdir (Şihâbeddîn, 1034, vr. 10a-11b).

Bir gün Emîr Külâl, Ramiten'in Kelan köyünde güreşirken, Hâcegân şeyhlerinden Muhammed Baba Semmâsî (ö. 755 H./1354 M.) duvara dayanarak onu seyretmiş. Yakınlarından biri ona dönerek:

"Böyle bir meşguliyet bir seyyid için uygun değil!" demiş.

Baba Semmâsî ise şöyle cevap vermiştir:

"Şu meydanda bir eren ve şu tuzakta bir av vardır; onun sohbetinden kâmiller faydalanacaktır" (Şihâbeddîn, 1034, vr. 12a).

Emîr Külâl, Hâce Muhammed Baba Semmâsî'yi görmüş, ona hayran kalmış ve güreşi bırakmıştır. Emîr Külâl, Baba Semmâsî peşinden giderek Şeyh'in evine ulaşmıştır. Ona orada biat etmiştir. Baba Semmâsî, onu evlat kabul etmiş, halifelik elbisesini üstüne giydirmiştir. Bundan sonra Emîr Külâl, ömrünün geri kalanında seyr u sülûkunu tamamlayan mürid yetiştirmeye vakfetmiştir (Şihâbeddîn, 1034, vr. 12a-13b; Lâhîrî, 1994/1, s. 546).

Emîr Külâl, sufi hareketlerin yaygın olduğu Timurlular döneminde yaşamış ve faaliyet göstermiştir. Bu nedenle, Timur ve dönemiyle ilgili bazı bilgilere *Menâkıb-ı Emîr Külâl'de* de rastlanmaktadır. Bir rivayete göre Emîr Külâl, Harezm ve Semerkand'ın Timur tarafından fethedileceğini önceden görmüş ve bu haberi ona müjdelemiştir. Aynı rivayete göre, Emîr Külâl Cuma namazından dönerken Timur ile karşılaşmıştır. Timur, dervişlerin gönüllerini teskin edecek bir alamet istemiş, ancak Emîr Külâl, ruhani bir işaret gelmeden konuşmayacağını ifade etmiştir. Gece rüyasında gelen işaret üzerine, Şeyh Mansur adlı bir müridine Timur'un yanına gitmesini ve beklemeden Harezm'e yola çıkmasını emretmiştir. Bu işarete göre, tüm memleket Timur'a ve evlatlarına verilmiştir (Şihâbeddîn, 1034, vr. 30a-31b). Buna karşın, Algar (1995, s. 137), Emîr Külâl'in Timur'un mürşidi olduğu veya ona müspet baktığı yönündeki rivayetlerin sağlam bir kaynağa dayanmadığını ileri sürmektedir.

Diğer rivayete göre Timur, Semerkand'da iken Emîr Külâl'in yanına haberci göndermiş ve onu kendi memleketine davet etmiştir. Emîr Külâl ise özür dileyerek bu daveti kabul etmemiş, evlatlarından Emîr Ömer'i Timur'un yanına göndermiştir. Onu, Timur'la herhangi bir anlaşmaya varmama yönünde uyarmıştır. Timur, önce Buhara vilayetini, sonra Buhara şehrini, daha sonra Emîr'in yaşadığı köyü ona vermek istediğini söylemiştir. Emîr Ömer ise hepsini reddetmiş ve Timur'a şöyle demiştir:

"Babam buyurdu ki eğer o adam (Timur) ehlullahın veya evliyaların kalbinde yer bulmak istiyorsa, gerçek takva ve adaleti sıkı tutsun ve bununla Yüce Allah'a yakın olmak mümkündür" (Şihâbeddîn, 1034, vr. 31a; vr. 32a-b).

Menâkıb'ta, Emîr Külâl'in irâdet silsilesi Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk üzerinden Hz. Muhammed'e ulaşan Sıddîkî silsile şeklinde verilmektedir:

"Emîr Külâl → Hâce Muhammed Baba Semmâsî → Hâce Şeyh Ali Azîzân → Hâce Muhammed İncîr Fağnevî → Hâce Ârif Rivgerî → Abdülhâlik Gücdüvânî → Şeyh Yusuf Hemedânî → Şeyh Ebû Ali Farmedî Tûsî → Ebû'l-Hasan Harakânî → Bâyezîd Bistâmî → İmam Muhammed Ca'fer es-Sâdık → Kâsım b. Ebû Bekr → Selmân-ı Fârisî → Ebû Bekr es-Sıddîk → Muhammed Mustafa" (Şihâbeddîn, 1034, vr. 122a-123b).

Ayrıca silsilede Hazreti Ali'den başlayıp Cüneyd-i Bağdâdî yoluyla Yusuf Hemedânî'ye ulaşan bir telkin silsilesi de aktarılmaktadır (Şihâbeddîn, 1034, vr. 127a-b).

Emîr Külâl'in, Emîr Burhan, Emîr Şah, Emîr Hamza ve Emîr Ömer adlarıyla dört erkek evladı vardır. O, ilim ve irfanda eğitmeleri için çocuklarını halifelerine havale etmiştir (Şihâbeddîn, 1034, vr. 60a).

Menâkıb'ta Emîr Külâl'in evlatlarının babalarının ardından tarikatı sürdürmeleri ve dört erkek evladından sadece Emîr Hamza'nın icazet aldığı hakkında bilgi verilmektedir. *Menâkıb'ta*, Emîr Külâl'in dört evladı ve dört halifesinden bahsedilmektedir ki:

"Birincisi Burhan, onu Hâce Bahâeddin'e; ikincisi Emîr Şah, onu Şeyh Yedigâr'a; üçüncüsü Emîr Hamza, onu Mevlânâ Ârif-i Rivgerî'ye; dördüncüsü Emîr Ömer, onu ise Mevlânâ Cemâleddin Âsanî'ye havale etmiştir" (Şihâbeddîn, 1034, vr. 59b).

Eserde yer alan anlatıya göre Emîr Külâl, evlatlarını, tarikatta hizmet alıp almayacakları hususunda yoklamış ve bir bakıma onlara teklifte bulunmuştur. Çocukları, bu hizmeti gerçekleştiremeyeceklerini söyleyerek sorumluluktan kaçınmışlardır. Emîr Külâl, çocuklarının bu cevabının hemen ardından murakabeye dalmış ve kısa bir zaman sonra Emîr Hamza'nın kendisinden sonra hizmeti yürütmek üzere şeyhler tarafından işaret edildiğini bildirmiştir (Şihâbeddîn, 1034, vr. 60a-61b).

Menâkıb-ı Emîr Külâl'de Emîr Külâl'in ölüm tarihi ise Perşembe, 8 Cemâziye'l-evvel 772/ 28 Kasım 1370 olarak zikredilmektedir (Şihâbeddîn, 1034, vr. 62b). O, Sûhâr'da defnedildi. Söylendiğine göre kendisinden sonra 440 halife bırakmıştır (Lâhîrî, 1994/1, ss. 546-547). Vaiz Kâşîfî (1356/1, s. 77) bu sayıyı 114 kişi olarak belirtmiştir. Emîr Külâl'in halifelerine örnek olarak şu isimler verilebilir: Hâce Bahâeddin Nakşibend, Mevlana Arif Dik Kerani, Mevlana Hüsameddin Şâşî, Şeyh Muhammed Halife, Mevlana Eşref Buhârî ve ... (Vaiz Kâşîfî, 1356/1, ss. 79-95).

5. Menâkıb-ı Emîr Külâl'de âdâb ve erkânın tasnifi

Menâkıb-ı Emîr Külâl, şeyhin mürid terbiyesi, manevî disiplin ve ahlâkî ilkeler konusundaki anlayışını ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Metindeki öğütleri, beş ana başlık altında incelemek mümkündür.

5.1. Kalp safiyeti ve nefis tezkiyesi (iç âdâbın esası)

Şihâbeddîn'e göre (1034, vr. 26b) Emîr Külâl, kalbi "ilâhî sırların mahalli" olarak görmekte ve gerçek ilmin kitaplarda değil, kalpte bulunduğunu belirtmektedir. Ona göre hakiki ilmin kaynağı kalptir:

"Tüm ilimlerin zübdesi Allah'ı tanımak ildir" (Şihâbeddîn, 1034, vr. 22a).

"İlmin kaynağı sinedir ve yüz hane dolu kitap okusan da faydası olmaz, sinede olan kütüphane daha iyidir" (Şihâbeddîn, 1034, vr. 26b).

Menâkıb-ı Emîr Külâl'e göre kalpte sadece Allah'a yer vermek ve Allah'tan gayrısını çıkartmak esastır (Şihâbeddîn, 1304, vr. 38b). Takva hem zahirde hem bâtında olmalı ve bâtın zahirden üstün tutulmalıdır (Şihâbeddîn, 1304, vr. 25a-b). Ayrıca kalbî tövbeye devam etmek (Şihâbeddîn, 1304, vr. 54a) ve kibir, haset, tama', riya, nifak, kin, ucb ve benlikten sakınmak, öğütlenmektedir (Şihâbeddîn, 1304, vr. 57a).

5.2. Edep ve hizmet (mürşide bağlılık âdâbı)

Menâkıb-ı Emîr Külâl'e göre mürşide tam teslimiyet, sülukun başlangıcıdır (Şihâbeddîn, 1034, vr. 49a-b). Mürit, şeyhinin huzurunda kendi görüşünü öne sürmekten sakınmalıdır. Sohbet sırasında

sessizliğini korumalı ve şeyhten önce konuşmamalıdır. Emri sorgulamamak ve hizmette kusur etmemek, müritlik edebinin esaslarındandır (Şihâbeddîn, 1034, vr. 37a-38b; vr. 40a). Eser, hizmetin yalnızca zahirî bir görev olarak görmez, aksine, bu hizmet müridin bâtını yükselişinin bir aracıdır. Ayrıca dervişin diğer dervişlere kötü gözle bakmaması, hürmetini koruması ve gönüllerine girmeye çalışması gereklidir. Sâlik için benlikten uzak durması ve tevazu göstermesi de sülukun bir parçasıdır (Şihâbeddîn, 1034, vr. 34a-b; 36a-37b; vr. 40a; vr. 48a).

5.3. Zikir ve ibadet disiplini (amefî erkân)

Emîr Külâl, ibadetleri zâhirî ve bâtinî yönleri şeklinde ikiye ayırmaktadır (Şihâbeddîn, 1034, vr. 57a-b). Ona göre oruç, sadece aç kalmak değildir ve orucun bâtını, göz, kulak, el ve ayağın harama yönelmemesidir. Aynı şekilde ibadetlerin zâhirî ve bâtinî anlamını da açıklamış ve gözün haramı görmesi, kulağın haramı duymasının nehyedilmesi olduğunu izah etmiştir.

Zikrin en üstün şekli ise “zikr-i daimî”dir. Sûfî, her nefeste Allah’ı hatırlamalı ve gafletten korunmalıdır. Emîr Külâl, dervişlere devamlı olarak Allah’ın zikri ile meşgul olmalarını tavsiye etmiştir (Şihâbeddîn, 1034, vr. 53b). Her işe Besmele ile başlamak ve daimî zikre meşguliyet esastır (Şihâbeddîn, 1034, vr. 53b; vr. 55b). İbadetlerde vakar, sükûnet ve iç huzurun korunması gereklidir. İbadet, sadece şekil değil, kalbin saflaşmasıdır. Helâl rızık ve lokmanın temizliği ile israftan sakınmak da sülukun parçasıdır (Şihâbeddîn, 1304, vr. 38a; vr. 54b; vr. 56a).

5.4. Ahlâkî denge ve sosyal sorumluluk (cemiyet erkânı)

Emîr Külâl, dervişin toplum içinde sorumluluk sahibi olmasını öğütlemektedir (Şihâbeddîn, 1034, vr. 54a-55b).

“Emr bi’l-ma’rûf ve nehy ani’l-münker” ilkesi tarikatın temel erkânı olarak görülmektedir (Şihâbeddîn, 1034, vr. 55a). Takvâ, vefâ, sehâ, hilm, sıdk, kanaat, sabır ve tevazuyu dervişin süsü olarak tavsif etmektedir (Şihâbeddîn, 1034, vr. 54a-b). Ayrıca itidâlden ayrılmamak, ifrat ve tefritten uzak durmak gereklidir (Şihâbeddîn, 1034, vr. 56a-b). Sıla-i rahim, komşu hakkı, anne-baba rızası (Şihâbeddîn, 1034, vr. 52b), halkın hâline riayet ve insanları incitmekten sakınmak (Şihâbeddîn, 1034, vr. 52a; vr. 53b), ahde vefa, hıyanetten kaçınmak, ilâhî emirlerde tevazu (Şihâbeddîn, 1034, vr. 55b), zekât verme (Şihâbeddîn, 1304, vr. 57a), güzel ahlâk ile insanlara muamele (Şihâbeddîn, 1304, vr. 38a) ve nâehil ile câhilden uzak durmak (Şihâbeddîn, 1034, vr. 55a) şeklinde dervişin yolcuğunda dikkat etmesi gereken hususları başlıklar halinde vermektedir.

5.5. İlim ve hikmetin hürmeti (marifet âdâbı)

Emîr Külâl’e göre, ilim öğrenmek kadın-erkek her Müslümana farzdır (Şihâbeddîn, 1034, vr. 51a; vr. 55a) ve âlimlere hizmet büyük bir fazilettir (Şihâbeddîn, 1034, vr. 58a-59b). “Âlimler peygamberlerin vârisleridir” hadisine dayanarak, ilim sahiplerine hürmet etmek tarikat erkânının bir parçasıdır. Gerçek hikmet, kalpte zuhur etmekte, delil ve burhan ile desteklenmesi gerekmektedir. Marifetin korunması için tevhit-i ta’âlâya ma’rifet kazanmak ve bid’attan uzak durmak zorunludur (Şihâbeddîn, 1034, vr. 58b).

6. Menâkıb-ı Emîr Külâl’de Emîr Külâl’in irşadı ve Nakşibendîliğin kuruluşu

Metinden çıkarılan bilgilere göre Emîr Külâl ile Bahâeddin Nakşibend arasındaki manevî bağ ve ilişki şu şekilde özetlenebilir. Bahâeddin Nakşibend, *Menâkıb-ı Emîr Külâl*’de, Emîr Külâl’in müritlerinden ve aynı zamanda halifelerinden biri olarak geçmektedir. Emîr Külâl’in dairesinde, Hâce Bahâeddin derin sülukî deneyimlerle sınanmıştır ve gelecekteki irşat makamı için hazırlanmıştır.

6.1. Manevi eğitime giriş: Cellat menkıbesi

Emîr Külâl ile Bahâeddin Nakşibend arasındaki ilişkinin başlangıcı, Bahâeddin Nakşibend’in dünyevi kariyerini bırakıp tasavvuf yoluna girmesiyle ilgili dikkat çekici bir menkıbe ile anlatılmaktadır. Bahâeddin, tasavvuf yoluna girmeden önce Gazan Sultan isimli padişahın yanında cellatlık görevi

yapmaktaymış. Bahâeddin, işlediği bir suç sebebiyle ölüm hükmü verilen bir kişiyi infaz etmek için hançerini çektiğinde, hançer iki defa etkisiz kalmıştır. Bahâeddin'in sorusu üzerine hançerin etkisiz kalmasının nedenini, suçlu, şeyhinin eteğine sarılıp ondan şefaati istemesi olduğunu bildirmiştir. Bahâeddin, bu kişinin şeyhinin Emîr Külâl hazretleri olduğunu öğrenince, hemen hançeri bırakmış ve bu zatın huzuruna gitmiştir. Bu olay, Bahâeddin'in tasavvuf yoluna girişini ve Emîr Külâl'i manevi müşidi olarak kabul edişini simgelemektedir (Şihâbeddîn, 1034, vr. 34a-35a-b).

6.2. Sevgi imtihanı ve diriltme kerameti

Bir gün Hâce Bahâeddin Nakşibend, yakın bir arkadaşıyla birlikte Emîr Külâl'e doğru yola çıkmışlardı. Hâce, yolda, arkadaşından sordu:

-Ey aziz, söyle bakalım, senin bana olan sevgin mi daha fazladır, yoksa benim sana olan sevgin mi? Arkadaşı cevap verdi:

-Ey Hâce, sana o kadar sadâkatim vardır ki 'öl' dersen, o anda canımı veririm. Hâce, bu sevgiyi denemek için buyurdu:

-Öyleyse öl. Yâr, derhâl can verdi ve yere yığıldı. Hâce şaşkınlık ve keder içinde kaldı. Aniden, gaybdan bir ses kulağına çınladı:

-Çaren Emîr Külâl'de, git onun yanına. Hâce, hızla Emîr Külâl'in huzuruna vardı. Seyyid, şefkatle, ama derin bir bakışla dedi:

-Bu nida sana gelmeyince beni aklına getirmedin! Şimdi dön ve o ölüye şöyle buyur:

-Kalk ve diril. Hâce döndü ve arkadaşının cansız bedenine seslendi:

-Diril!. O anda, keramet gerçekleşti. Arkadaşı kalktı ve nefes aldı ve selam verdi (Şihâbeddîn, 1034, vr. 38a-b).

Bu olay, Emîr Külâl'in manevi mertebesinin yüksekliğini ve Bahâeddin'in ruhani olarak ona bağımlılığını göstermektedir.

6.3. Ruhani huzur ve nasihat

Emîr Külâl'in, Hâce Bahâeddin'in henüz kemale ve irşada erişmemesi ile ilgili bir uyarısı da *Menâkıb*'ta yer almaktadır. Hâce Bahâeddin'in kalbinden, "Uzun süredir Hz. Emîr'in hizmetinde pek çok çalışmışım" şeklinde bir düşünce geçmiştir. Emîr Külâl, Bahâeddin'in bu düşüncesini anında bilmiş ve onu Buhara şehrine önemli bir iş için yollamıştır. Fethabad adında bir yere vardıklarında, Hâce Bahâeddin, bütün Buhara şeyhlerinin ruhlarının süvari halde gelerek Emîr Külâl'i karşıladığını (istikbaline geldiğini) görmüş ve onlara tazimde bulunmuştur. Emîr Külâl, bu olayın ardından Bahâeddin'e şu manevi hedefi göstermiştir:

-Bahâeddin, çok çalışmalısınız ki siz şeyhlerin ruhuna tazim etmeğe değil, onların pak ruhu size tazim etmeğe gelsin! Bu nasihatıyla Emîr Külâl, müridi Bahâeddin'e ulaşabileceği yüksek manevi makamı işaret etmektedir (Şihâbeddîn, 1034, vr. 40a-b).

6.4. Halifelik ve manevi miras

Emîr Külâl, vefatından önce manevi mirasının devamını sağlamak amacıyla dört evladını ilim ve irfanda eğitilmeleri için halifelerine emanet etmiştir. Büyük oğlu Burhaneddin'i Hâce Bahâeddin Nakşibend'e emanet ederek ona olan tam güvenini ve velayetini teyit etti. Bu durum, Emîr Külâl'in Bahâeddin'e olan güvenini ve onu kendi manevi soyunun hamisi olarak görme derecesini ortaya koymaktadır (Şihâbeddîn, 1034, vr. 60a-b).

7. *Menâkıb-ı Emîr Külâl*'de tarikatı ve tarihi bağlantıların yansıması: Gazan Sultan ve Halil Ata rivayeti

Menâkıb-ı Emîr Külâl'de, Hâce Bahâeddin Nakşibend'in (728-791 H./1328-1389 M.) Emîr Külâl'e intisabından önce bir süre "Kazan/Gazan Sultan" unvanlı bir hâkimin hizmetinde bulunduğu ve

cellatlık görevini üstlendiği rivayet edilmektedir. Rivayete göre infaz edilmesi gereken bir mahkûmun boynuna kılıcı indirdiğinde, kılıç mahkûmun boynunu kesmez. Mahkûm, bunun nedenini şeyhi Emîr Külâl'in adının anılmış olmasına bağlamakta ve olayı bu şekilde izah etmektedir. Bu olay Bahâeddin'in derin bir manevi sarsıntı yaşamasına sebep olmuştur. Bu sarsıntı ardından cellatlığı bırakıp Emîr Külâl'e intisap etmiştir (Şihâbeddîn, 1034, vr. 34a-35b).

Câmî, *Nefahâtü'l-üns*'te (1957, ss. 383-384), buna benzer bir hadise farklı bir rivayetle aktarılmaktadır. Bu rivayette, Bahâeddin gençken rüyasında Hakîm Ata'yı görmüş ve Hakîm Ata, onu Halil Ata'nın yanına göndermiştir. Rüyanın tabirinden sonra Bahâeddin, Halil Ata'ya intisap etmiş ve onun müridi olmuştur. Halil Ata sultanlığa yükselince Bahâeddin, on iki yıl onun hizmetinde kalmıştır. Halil Ata'nın saltanatının sona ermesinin ardından Buhara'ya dönmüştür. Câmî (1957, ss. 385-386), Bahâeddin Nakşibend'in Hâce Muhammed Baba Semmâsî'nin (ö. 755/1354) manevî evlâdı olduğunu, fakat Baba Semmâsî'nin vasiyeti üzerine tarikat âdâbını Emîr Külâl'den öğrendiğini ve Hâce Abdülhâlık Gücdüvânî'nin ruhaniyetinden de feyz aldığı bildirilmektedir.

Bu olayı aktaran diğer kaynaklar, Emîr Külâl'in Bahâeddin'in mânevî terbiyesindeki rolü vurgulanmaya devam ettirmiştir. Gulâm Server Sâhib Lâhôrî, (1994/1, s. 545), Baba Semmâsî'nin Bahâeddin'i manevî evlât edindiğini ve onun zahîrî ve bâtinî terbiyesini Emîr Külâl'e bıraktığını kaydetmektedir. Ayrıca Ahmed Yesevî silsilesine mensup olan Kusam Şeyh ve Halil Ata adlı iki müridin de Bahâeddin'in manevî eğitiminde rol oynadığını belirtmektedir (Lâhôrî, 1994/1, s. 549).

Bazı menakıpnamelerde, bu buluşmaların kronolojisi farklı aktarılmış. Bahâeddin'in Halîl Atâ ile görüşmesini, Emîr Külâl'le tanışmasından sonraya yerleştirmiştir. *Eşcârü'l-Huld* adlı eserde Dedmârî Kaşmîrî (tarihsiz, vr. 73a-b), Bahâeddin'in Emîr Külâl'den sülûk âdâbını öğrendikten sonra diğer şeyhlerle, özellikle Yesevî tarikatı mensuplarıyla görüşmek üzere izin aldığını ve bu vesileyle Kusam Şeyh ve Halil Ata'dan marifet kazandığını bildirmektedir. Bu rivayet, Emîr Alî Şîr Nevâî (1996, s. 237)'nin *Nesâyimü'l-Mahabbe'si* ve Câmî'nin (1957, s. 383) *Nefahâtü'l-üns*'ü ile de örtüşmektedir. Bu kaynaklara göre Hâce Bahâeddin, Emîr Külâl'den izin aldıktan sonra Yesevî tarikatı halifelerinden Kusam Şeyh'e intisap etmiş ve bir süre onun hizmetinde bulunmuştur.

Tarihî kaynaklarda ise Halil b. Yasavur veya Kazan/Gazan Sultan adlı bir şahıstan bahsedilir ki bu kişi, yukarıdaki tasvirlerle örtüşmektedir. İbn Battûta (1958/1, ss. 243-244), Âlmalık, Karakorum ve Beşbalık'a hâkim olan Halîl b. Yasavur adlı bir dervişten söz eder. Bu kişi Hindistan'a sefer düzenlemiş, Çin imparatoruyla barış imzalamış ve Mâverâünnehir'de Müslümanların nüfuzunu yeniden tesis etmek için gayret göstermiştir. İbn Battûta, bu sultanın "Halîlullah" unvanıyla bastırdığı sikkelere de değinir. Hâfız-ı Ebrû (1380ş./2, ss. 182, 185-188) da Yasavur oğlu Sultan Kazan/Gazan adlı bir hükümdardan bahsetmektedir. Onun Hindistan'a sefer ettiğini, Mâverâünnehir'i hâkimiyeti altına aldığını ancak sert tutumu nedeniyle yerel emirlerce öldürüldüğünü bildirmektedir.

Bartold (1376ş., ss. 231-232), VIII. yüzyıl hicrî siyasî tarihini incelerken Cengiz Han soyundan geldiği düşünülen Türk asıllı bir şeyh olan Halil'den söz etmektedir. Ona göre bu kişi bir süre siyasî iktidarı elinde bulundurmuş ve Bahâeddin Nakşibend'in manevî rehberi olmuştur. Bartold, 735-747 H./1335-1347 M. yılları arasında "Halîlullah" ve "Kazan/Gazan Sultan b. Yasavur" isimleriyle Mâverâünnehir'de basılan sikkelere işaret etmekte ve Kazan/Gazan Sultan'ın 747 H./1347 M. yılında yerel beylerce öldürüldüğünü de aktarmaktadır. Fakat Halil Sultan ile Kazan/Gazan Sultan'ın aynı kişi olup olmadığı konusunda tereddüt belirtmektedir.

Toğan (1968, ss. 777- 778; 1981, s. 63), bu verileri birlikte değerlendirerek *Menâkıb-ı Emîr Külâl*'daki "Kazan/Gazan Sultan"ın Câmî'nin aktardığı "Halil Ata" ve İbn Battûta'nın bahsettiği "Halîl b. Yasavur" ile aynı kişi olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre Kazan Han Halil olarak bilinen bu derviş-sultan, "Halîlullah" unvanıyla sikke bastırmış, asıl adı ise Kazan/Gazan'dır ve amacı, Mâverâünnehir'de İslâm'ı yeniden ihya etmektir.

Sonuç

Bu makale, 1034 H./1625 M. yılında istinsah edilmiş ve Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi Zeytinoğlu Koleksiyonu'nda muhafaza edilen "*Menâkıb-ı Emîr Külâl*" adlı yazma nüshanın incelenmesine dayanmaktadır. Bu incelemenin temel vurgusu, hayati önemi ve yüksek

akademik potansiyeline rağmen bu nüshanın şu ana kadar akademik analizlerin ve araştırmaların odağında yer almamış olmasıdır. Analiz, eserin, Seyyid Şemseddin Emîr Külâl Sûhârî'nin (ö. 772 H./1372 M.) sadece menkıbevi bir biyografisi olmanın ötesinde olduğunu açıkça göstermektedir. Bu kaynak, Mâverâünnehir ve Türkistan manevi geleneğindeki süreklilik, disiplin ve dönüşüm çizgisini takip etmek için emsalsiz bir belge görevi görmekte ve Emîr Külâl döneminin manevî yapısını anlamak için özgün ve taze bir şahitlik sunmaktadır.

Menakıb merkezinde elde edilen bulgular, Emîr Külâl'in Hâcegân ve Nakşibendiyye arasında manevî köprü konumunda olduğunu teyit etmektedir. O, Yeseviyye kökenlerini temsil eden mürşidi Seyyid Atâ (ö. 702 H./1302 M.) ve Hâcegân silsilesinde terbiye gördüğü Muhammed Baba Semmâsî (ö. 755 H./1354 M.) arasındaki iki büyük ekolün birleştiği noktada yer almıştır. Emîr Külâl, Hâce Bahâeddin Nakşibend'i (ö. 791 H./1389 M.) yetiştirerek Hâcegân'dan Nakşibendiyye'ye geçişte merkezî bir rol oynamış ve bu tarikatın zuhuru için gerekli manevî zemini hazırlamıştır.

Ancak eserde "Nakşibendiyye" tarikatının adından açıkça bahsedilmemesi dikkat çekicidir. Bu durum, Bahâeddin Nakşibend'in faaliyetlerinin ilk dönemlerinde bu ismin henüz yaygınlaşmadığını ve tarikatın henüz kurumsal bir ad kazanmadığını göstermesi açısından tarihi bir öneme sahiptir. Ayrıca eserde yer alan tarihî rivayetler özellikle, Nakşibend'in Gazan Han/Halil Ata çevresiyle ilişkisine dair kayıtlar, o dönemdeki "derviş-sultan" olgusunu analiz etmek için eşsiz veriler sunmaktadır. Bu çerçevede, *Menâkıb-ı Emîr Külâl*'in menkıbevi rivayetlerle tarihî veriler arasında bir bağlantı halkası oluşturduğu söylenebilir. Zira bu eser, "Kazan/Gazan Sultan" adını doğrudan Hâce Bahâeddin Nakşibend ile ilişkilendiren nadir kaynaklardandır.

Menâkıb-ı Emîr Külâl'de yer alan bu konular, bu eserin âdâb ve erkân sisteminin, her şeyden ziyade sâlikin içsel taharetine, şeyhe karşı davranış disiplinine, ibadette özen göstermeye, ahlâkî erdemlere riayete, ilme ve âlimlere saygıya dayandığını göstermektedir. Bu çerçevede, âdâb, müridin mürşitle ilişkisi ve içsel seyrine odaklanırken, erkân ise müridin toplumdaki ve kulluk yolundaki davranış ve ahlâk kurallarını düzenlemektedir. Böylece *Menâkıb-ı Emîr Külâl*, tasavvufî terbiyenin bütüncül bir modelini sunmakta olup hem bireysel terbiyeye (tahzibe) hem de salikin toplumdaki manevi ve ahlâkî rolüne odaklanmaktadır.

Menâkıb-ı Emîr Külâl, sadece bir mürşidin manevî ilkelerini ve faziletlerini kaydetmekle kalmayıp, aynı zamanda Hâcegân'ın düşünsel temellerini ve Nakşibendiyye'nin doğuşu için gerekli manevî zemini açıkça gösteren bir belgedir. Eser, edebî, ahlaki ve tarihî açılardan, İslam manevi tarihinin en önemli geçişlerinden birini incelemek için yeri doldurulamaz bir kaynak olarak değerlendirilmelidir.

Kaynaklar / References

- Abduqodirovna, Z.S. (2025). Nasreddin el-Hanefi bin Emir Muzaffer el-Buharî'nin Tuhfetü'z-Zâirîn isimli eserinin taşbaskı nüshası üzerine. *Edeb Erkan*, (7), 47-56. <https://doi.org/10.59402/EE007202503>
- Algar, H. (1995). "Emîr Külâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, ss. 137-138
- Algar, H. (1996). "Hâcegân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 14, s. 431.
- Alî Şîr Nevâyî. (1996). Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütûvve, Hazırlayan: K. Eraslan, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bartold, V. (1376ş.). Târîh-i Türkhâ-yi Âsiyâ-yi Mîâne, Tercüme: Gaffâr Hüseyinî, Entesharat-ı Tus.
- Buhari, Sadriddin S. & Subhani, İ. (1993). *Dürdane: Mir Külâl ve Şah-ı Hakşibend Makamatlarından*. Şark Naşriyat Matbaa Konçernining Boş Tahririyatı.
- Câmî Abdurrahman. (tarihsiz). Nefehâtü'l-üns, Tahkik, mukaddime ve peyvest: M. Tevhîdî Pûr, Kitapforuşi Mahmûdî.
- Corps Peace. (1979). *English-Part Dictionary*. Kabul, Afghanistan: U.S. Department of Health, Education, and Welfare, National Institute of Education.
- Dedmarî Kaşmirî Muhammed Azam. (Tarihsiz). *Eşcaru'l-Huld*. Ebu Reyhan Biruni Yazma Eserler No: 498/2.
- Hacı Halife. (1943). *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Hazırlayanlar: M. Şerefettin Yaltkaya & Kilisli Rifat Bilge. Milli Eğitim Basımevi.
- Hâfiz-ı Abrû Heravî. (1380ş.). Zübdetü't-tevârîh, Tahkik: K. Hâcî Seyyid Cevâdî, Cilt 2, Sazman-ı Çap ve Neşriyât.
- Hosseini, M. (1400). "Şive şekil-Giri Uslûb-ı Yazdah Gâneye Selsele-yi Nakşibendiyye Der Mutun-ı Bâzmânde Az Bozurgân-ı in Tarikat ez Ağâz tâ Reşhât-ı Aynü'l-Hayât." *Pajuhesh-hâ-ye Adab-e Erfani (Gohar Gooya)*, 15 (1), 155-174. <https://doi.org/10.22108/JPLL.2021.129046.1621>
- İbn Battûta, Muhammed b. Abdullah. (1958). *Rihletü İbn Battûta*, el-Mektebetü't-Ticâriyyet el-Kübrâ.
- Lâhôrî, Gulâm Server S. (1994). *Hazînetü'l-Asfiyâ*, Cilt 1. Kitabhâneye Ensârî, Bâzâr-ı Kitâbfurûşî Kâbul.
- Melek Fazluddin Melek Chünnüddin Melek Tâcüddin. (Tarihsiz), *Refîk el-Sâlikîn*. İrsadat ve makamat-ı Seyyid Mir Küllâl.
- Mevlânâ Şihâbeddîn. (1328/1909). *Makâmât-ı Emîr Külâl*, Katib Muhammed Nasiruddin el-Hüseyinî bin el-Hüseyinî, Lithographie Buhara, no. 701.
- Mevlânâ Şihâbeddîn. (1381/1961). *Âgâhî-yi Emîr Külâl*. Naşir Gulam Mustafa Han.
- Mevlânâ Şihâbeddîn. M. (1034/1625). *Menâkıb-i Emîr Külâl*. no. 1653, Ktp Ayetullah Meraşi Necefi.
- Mevlânâ Şihâbeddîn. M. (1034/1625). *Menâkıb-i Emîr Külâl*. Tavşanlı Zeytinoğlu Ktp., nr. 169.
- Mevlânâ Şihâbeddîn. *Makâmât-ı Emîr Külâl*. Özb. FAŞE Ktp., nr 7222/2, 125a-199b.
- Pâketçî, Ahmed. (1392 ş.). *Cereyân-hâ-yi Tasavvuf der Âsiyâ-yi Markazî*. Sâzmân-i Ferheng ve Ertebatât-i İslâmî, Merkez-i Mutâla'ât-i Ferhengî-yi Beynelmilel, Neşr-i Beynelmilel-i el-Hüdâ.
- Paul, J. (1990). "Scheiche und Herrscher im Khanat Çağatay" *Der Islam*, Vol. 67, No. 2, pp. 278-321. <https://doi.org/10.1515/islam.1990.67.2.278>.
- Râcî Muhammed Kulovî. (1393 ş.). *Ahbâr al-Cemâl*, Tashih: Âzarmidoht Safavî, Dârü'l-Uiûm el-İslâmiyye Âligre, Merkezi Tehgigat Farsi.
- Sadi. (1385). *Külliyat*. Tashih: Muhammed Ali Farukî. İntişarat-i Hermes.
- Sadi. (1980). *Bostan Gülistan*. Tercüme eden: Kilisli Rifat Bilge. On ikinci baskı. Meral Yayınevi.

- Tesbîhî, Muhammed Hüseyin. (1378 ş.). *Fihrist-i Elfabâî-yi Nûshahâ-yi Hattî-yi Kitâbhâne-i Gencbahş*, Merkez-i Tahkîkât-i Fârsî-yi Îrân u Pâkistân, Kitâbhâne-i Pâkistân
- Togan, Z. V. (1968). "Gazan-Han Halil ve Hoca Bahâeddin Nakşibend", *Necati Lugal Armağanı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 775-784.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*. Enderun Kitabevi.
- Tosun, N. (2002). *Bahâeddin Nakşibend, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı (XII-XVII. Asırlar)*. İnsan Yayınları.
- Tosun, N. (2007). "Timur ve Timurlular'ın Tasavvuf Ehli ile Münâsebetleri", *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, ed. Abdulvahap Kara & Ömer İşbilir, ss. 407-418.
- Tosun, N. (2022). *Hâcegân Yolu Hoca Bahâeddin Nakşibend ve Tarikatı (XII-XVII. Asırlar)*. Erkam Yayınları.
- Tosun, N. (2023). *Türkistan Dervişlerinden Yâdigâr, Orta Asya Türkçesiyle Yazılmış Tasavvufî Eserler*. Erkam Yayınları.
- Vâiz Kâşifî, Fahreddin Ali bin Hüseyin. (1356 ş.). *Reşihât-ı Aynü'l-Hayât*, Tashih, haşiye ve ta'likat: Ali Asgar Muînîyân, Cilt 1, İntешarat Bunyâd-ı Nikokari Noriyani.
- Vecîhüddîn Eşref. (2011), *Bahr-i Zehâr*, Tashih: Âzarmidoht Safavî, Dârü'l-Ulûm el-İslâmiyye Âligre, Merkezi Tahkikat Farsi.